

В.А. Худавердієва, В.В. Мерчанський, кандидати екон. наук, доценти
Харківська державна зооветеринарна академія

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ

У статті визначено головні аспекти розвитку фермерських господарств України згідно схваленої Урядом Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 рр. Документ розроблено та прийнято для створення необхідних організаційних, правових та фінансових передумов для розвитку фермерських господарств та сільськогосподарських кооперативів, покращення матеріально-фінансового становища сільського населення.

Ключові слова: аграрний сектор економіки, фермерські господарства, державна підтримка, сільськогосподарська кооперація.

Постановка проблеми. Світовий досвід показує, що малий і середній агровиробники основою аграрного сектора економіки будь-якої держави. Саме за рахунок цих виробників забезпечується продовольча безпека. Крім того, завдяки невеликим агрокомпаніям розв'язується проблема зайнятості в сільській місцевості, тому що саме такі компанії є одними з основних в сільській місцевості [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження вітчизняних учених, досвід і практика організації світового сільськогосподарського виробництва свідчать, що такими є господарства що ґрунтуються на принципах підприємницької діяльності серед яких належне місце посідає фермерське господарство. На думку Ю.О. Махортова ефективність і життєстійкість фермерських господарств визначається не тільки ефектом приватного господарювання але й дією багатьох чинників, серед яких чільне місце займають розміри господарства. За досвідом країн заходу, проблема досягнення оптимальних розмірів фермерських господарств розв'язується у розвитку таких процесів (тенденцій у сільському господарстві) як кооперація, спеціалізація, корпоратизація, інтеграція, концентрація виробництва [2].

Формулювання цілей статті. Підприємницькі структури аграрної сфери економіки у тому числі і фермерські господарства у процесі своєї діяльності стають учасниками конкурентної боротьби за споживача і можливість їх виживання залежить від здатності ефективно та в комплексі використовувати всі свої переваги над конкурентами. Забезпечення ефективного розвитку фермерських господарств вимагає розробки відповідних заходів які б дозволили їм пристосовуватись до змін існуючого ринкового середовища та посилення конкуренції [1].

Виклад основного матеріалу досліджень. Аграрний сектор економіки демонструє позитивну динаміку зростання, формуючи останніми роками близько 14 % валової доданої вартості в країні та близько 40 % валютних надходжень від експорту (табл. 1).

1. Капітальні інвестиції у галузь сільського господарства в Україні за 2010-2017 рр. (у фактичних цінах; млн грн) [3]

	2010	2013	2014	2015	2016	2017	2017 у % до 2016
Усього	189061	267728	219420	273116	359216	448462	124,8
Сільське, лісове та рибне господарство	11568	19059	18796	30155	50484	64243	127,5
У відсотках до загального підсумку							
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	x
Сільське, лісове та рибне господарство	6,1	7,1	8,6	11,0	14,1	14,3	+8,2

Інвестиційна привабливість сільського господарства підтверджується цифрою в 27,6 % зростання обсягів капітальних інвестицій за січень-грудень 2017 р.

Факторами довготривалої стійкості розвитку аграрного сектору економіки за економічними та соціальними показниками є, зокрема, господарсько-організаційна та галузева структура. Станом на сьогодні 43 відсотки валової продукції сільського господарства виробляється громадянами, на земельних ділянках особистого селянського господарства.

2. Структура виробництва продукції сільського господарства за категоріями господарств України (у % до загального обсягу) [3]

Показники	2010	2014	2015	2016	2017
Сільськогосподарські підприємства					
Продукція сільського господарства	48,3	55,3	55,1	57,0	56,4
у тому числі продукція рослинництва	53,6	59,4	59,1	61,3	60,5
продукція тваринництва	38,8	45,5	45,5	45,6	45,8
Господарства населення					
Продукція сільського господарства	51,7	44,7	44,9	43,0	43,6
у тому числі продукція рослинництва	46,4	40,6	40,9	38,7	39,5
продукція тваринництва	61,2	54,5	54,5	54,4	54,2

Як правило, це не експортно-орієнтована продукція, логістика зберігання якої є недостатньою та виробництво якої вимагає значних трудових затрат: фрукти та ягоди — 80,9 %, картопля — 97,8 %, овочі — 86,1 %, молоко — 74,9 % виробництва відповідного продукту. За даними Держстату, на кінець 2016 р. кількість діючих фермерських господарств становила 33 682 одиниці, або понад 70 % загальної кількості економічно активних сільськогосподарських підприємств.

За даними Держгеокадастру, середня площа сільськогосподарських угідь, які обробляються фермерським господарством, становить 78 гектарів. Із загальної кількості діючих фермерських господарств 75 % мають в обробітку земельні ділянки площею до 100 гектарів. За останні 10 років кількість фермерських господарств, які мають в обробітку на праві власності та користування земельні ділянки загальною площею не більше 100 гектарів, скоротилася більше ніж на 20 відсотків [1].

Переважає кількість фермерських господарств, які мають в обробітку невеликі площі, потребують підтримки, тому дана Концепція спрямована виключно на підтримку фермерських господарств, які мають в обробітку на праві власності та користування (з урахуванням корпоративних прав) земельні ділянки загальною площею не більше 100 гектарів. На сьогодні у загальній структурі виробництва валової продукції сільського господарства частка фермерських господарств залишається незначною — на рівні 6—8 % на рік [1] (табл. 3).

3. Структура продукції сільського господарства за категоріями господарств України (у % до загального обсягу) [3]

Показники	2010	2014	2015	2016	2017
Сільськогосподарські підприємства					
Продукція сільського господарства	48,3	55,3	55,1	57,0	56,4
у тому числі	53,6	59,4	59,1	61,3	60,5
-продукція рослинництва					
продукція тваринництва	38,8	45,5	45,5	45,6	45,8
у т.ч. фермерські господарства					
Продукція сільського господарства	6,1	7,6	7,9	8,7	8,7
у тому числі	8,7	10,0	10,4	11,2	11,3
продукція рослинництва					
продукція тваринництва	1,6	1,8	1,9	2,0	2,0

Фермерські господарства України віддають перевагу виробництву продукції рослинництва. В умовах підвищеної конкуренції вони орієнтуються на виробництво продукції, яка користується підвищеним попитом і є найбільш прибутковою [3]. При цьому основний обсяг власної сільськогосподарської продукції фермерськими господарствами генерується в галузі рослинництва — понад 90 %. Фермерські господарства мають різні напрями спеціалізації, проте більшість з них займається вирощуванням зернових (14,0 % до загального обсягу) та олійних культур (19,3 % соняшнику у 2017 р.) (табл. 4).

4. Структура виробництва сільськогосподарських культур у фермерських господарствах України (у % до загального обсягу) [3]

Показники	2010	2013	2014	2015	2016	2017
Культури зернові та зернобобові	12,0	11,9	12,0	12,7	13,4	14,0
Буряк цукровий фабричний	8,4	5,7	6,9	6,0	6,9	7,4
Соняшник	17,8	19,5	19,3	19,4	19,4	19,3
Картопля	0,9	1,2	0,9	0,6	0,6	0,5
Культури овочеві	2,6	3,1	3,4	3,1	3,2	2,9
Культури плодові та ягідні	2,1	1,9	2,8	3,2	4,8	3,7

Виробництво м'яса фермерськими господарствами у 2017 р. становило 58,2 тис. тонн, або 2,5 % виробництва м'яса, молока — 194,8 тис. тонн (1,9 %), яєць — 89,1 млн штук (0,6 %), вовни — 55 тонн (2,68 %), меду — 111 тонни (0,2 %) (табл. 5).

5. Динаміка виробництва продукції тваринництва у господарствах України (у т.ч. у фермерських господарствах) [3]

	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2017 у % до 2010
Господарства усіх категорій								
М'ясо (у забійній масі), тис.т	1914,0	2063,1	2260,4	2359,6	2322,6	2323,6	2318,2	121,1
Молоко, тис.т	10895,6	11067,4	11190,6	11132,8	10615,4	10381,5	10280,5	94,3
Яйця, млн шт	16241,6	18364,2	19094,1	19587,3	16782,9	15100,4	15505,8	95,5
Вовна, т	2764	2659	2621	2602	2270	2072	1967	71,1
Мед, т	67883	67256	70875	66521	63615	59294	66231	97,6
у т.ч. фермерські господарства								
М'ясо (у забійній масі), тис.т	47,0	54,0	63,2	56,6	52,3	56,3	58,2	123,8
Молоко, тис.т	110,6	142,6	155,4	166,8	177,4	183,6	194,8	176,1
Яйця, млн шт	78,4	77,6	67,5	76,1	75,5	95,3	89,1	113,6
Вовна, т	125	121	94	84	69	55	55	44,0
Мед, т	215	162	172	138	120	124	111	51,6

Всього фермерських господарств, які реалізують на забій сільськогосподарських тварин, нараховується 934 одиниці, тих, які займаються виробництвом молока, — 673 одиниці, яєць — 65 фермерських господарств. У фермерських господарствах на початок 2017 року нараховувалося: великої рогатої худоби — 105,7 тис. голів, або 2,9 % чисельності поголів'я в країні, корів — 39,9 тис. голів (1,9 %), свиней — 273 тис. голів (4,1 %), овець та кіз — 40,1 тис. голів (3,4 %), коней — 1,5 тис. голів (0,5 %), птиці — 2,1 млн. голів (1 %), бджолосімей — 5,3 тисячі (0,2 %) (табл. 6).

6. Кількість сільськогосподарських тварин у різних категоріях господарств України (на кінець року; тис. голів) [3]

	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Сільськогосподарські підприємства							
Велика рогата худоба	1498,6	1482,9	1417,6	1310,2	1270,5	1213,9	1166,6
у т.ч. корови	580,9	569,7	560,3	529,2	505,1	484,6	466,6
Свині	3535,8	3475,2	3792,7	3732,8	3704,0	3565,9	3303,6
Вівці та кози	264,7	244,8	233,0	205,5	186,9	187,2	187,0
Коні	41,1	32,1	28,7	23,8	21,2	19,3	17,0
Кролі	68,5	129,6	173,7	129,8	131,4	132,0	149,9
Птиця	103329,2	115637,3	127240,0	122077,8	112008,7	109822,5	112512,3
Бджолосім'я, тис.	93,9	76,2	69,9	59,0	49,9	47,1	43,6
у т.ч. фермерські господарства							
Велика рогата худоба	92,9	107,8	110,6	103,7	106,3	105,7	106,5
у т.ч. корови	36,8	40,9	44,6	41,1	41,7	39,9	39,2
Свині	288,3	259,7	268,5	249,9	276,1	273,0	238,9
Вівці та кози	56,5	59,4	57,0	46,8	43,5	45,0	46,2
Коні	3,2	2,5	2,7	2,1	1,6	1,5	1,4
Кролі	0,8	4,2	5,1	3,3	4,3	1,9	1,5
Птиця	2869,7	2880,3	2884,0	2813,7	2538,9	2113,9	3177,5
Бджолосім'я, тис.	8,8	8,0	7,2	6,3	5,6	5,3	5,1

Тому доцільно зосередити увагу на розвитку у фермерських господарствах та кооперативах галузей тваринництва, насамперед скотарства [1].

Малі та середні сільськогосподарські виробники продукції тваринництва змушені знижувати власне виробництво, а частина з них уже припинила виробничу діяльність. На підтвердження цього ми спостерігаємо аналогічну тенденцію і по фермерським господарствам України, але ця категорія господарств так стрімко не знизила поголів'я худоби у порівнянні з сільськогосподарськими підприємствами України. Таким чином, за останні роки простежується вкрай негативна ситуація щодо наявності і зменшення поголів'я у фермерських господарствах України, що з часом може призвести до ліквідації галузі тваринництва і

приведе до удару продовольчу безпеку нашої країни по забезпеченню населення продуктами харчування тваринницького походження.

До останнього часу рівень технічної ефективності виробництва, зокрема урожайності, фермерських господарств в переважній більшості залишався значно нижчим, порівняно із середніми та великими підприємствами (табл. 7).

7. Урожайність сільськогосподарських культур за категоріями господарств (центнерів з 1 га зібраної площі) [3]

Показники	2010	2013	2014	2015	2016	2017
Сільськогосподарські підприємства						
Культури зернові та зернобобові	27,6	43,0	47,5	43,8	50,0	45,6
Буряк цукровий фабричний	281,5	419,4	490,2	448,2	494,0	484,1
Соняшник	15,4	22,8	20,5	23,0	23,5	21,3
Картопля	171,0	221,2	256,4	198,6	212,1	238,4
Культури овочеві	207,0	312,3	346,4	363,4	382,7	435,3
Культури плодові та ягідні	38,2	64,0	53,7	70,8	72,5	64,9
у т.ч. фермерські господарства						
Культури зернові та зернобобові	21,9	32,1	35,3	33,4	39,2	37,1
Буряк цукровий фабричний	250,8	376,0	507,1	422,3	486,4	499,1
Соняшник	13,4	20,9	18,2	20,8	21,2	18,8
Картопля	159,5	225,5	227,0	163,2	182,6	189,2
Культури овочеві	159,2	288,2	297,0	316,3	307,9	348,4
Культури плодові та ягідні	49,7	58,5	68,2	69,8	91,3	69,4

Основна причина такого стану речей — якісно гірший стан власної матеріально-технічної бази, складність доступу до передових технологій, селекції, використання засобів захисту рослин, добрив та інші причини, пов'язані насамперед з постійним браком власних обігових коштів та обмеженим доступом до кредитних ресурсів.

Внаслідок цього щороку порівняно із середніми показниками технічної ефективності в галузі фермерські господарства недоотримують щонайменше 1,5 млн тонн зернових та понад 400 тис. тонн олійних культур. Щорічна втрата експортного потенціалу від таких втрат оцінюється за поточними цінами щонайменше в 350 млн. доларів США [1].

Потенціал сільськогосподарської кооперації в Україні є нереалізованим. Так, у країнах ЄС сільськогосподарські кооперативи забезпечують 57 відсотків виробництва молочної та 42 відсотки плодоовочевої продукції. У таких країнах, як Австрія, Данія, Нідерланди та Швеція у сільськогосподарських кооперативах виробляється понад 90 відсотків молока та понад 50 відсотків плодоовочевої продукції. Чинна система української сільськогосподарської кооперації за всі роки розвитку має результатом 1098 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (станом на 1 квітня 2017 року), з яких реально провадять господарську діяльність лише 590 таких кооперацій, члени яких утримують 1 відсоток поголів'я великої рогатої худоби та через які реалізовується математично незначна частка як молочної, так і плодоовочевої продукції [1].

Ефект масштабу (функціонування сільськогосподарських кооперативів) дає можливості просування продукції членів сільськогосподарських кооперативів в ланцюжку від виробництва до кінцевого споживача, створюючи конкуренцію посередницьким структурам, та виходу на більш привабливі ринки, зокрема міжнародні.

Основна державна підтримка фермерських господарств здійснюється через Український державний фонд. Регулювання діяльності Українського державного фонду підтримки фермерських господарств здійснюється наступними нормативно-правовими актами [4]: Закон України «Про фермерське господарство» [5]; «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» Закон України [6]; «Порядок та умови проведення конкурсу для надання фінансової підтримки фермерським господарствам» [7] і ін. На сьогодні додатковими, але не менш важливими напрямками розвитку Фонду є: налагодження співпраці з Всеукраїнськими громадськими та міжнародними галузевими організаціями; створення он-лайн платформи, яка включатиме он-лайн чат зі спеціалістами Фонду, он-лайн консультації з галузевими експертами, можливість розміщення інвестиційних проєктів, інформацію про потенційних іноземних партнерів та інвесторів, спеціалізовану дошку оголошень для фермерів-виробників, базу корисних посилань, вебінари, тощо [7].

Висновки. Відповідно пріоритетом державної аграрної політики має стати підтримка фермерських господарств шляхом розвитку сільськогосподарської кооперації з метою підвищення ефективності їх господарської діяльності, формування партій сільськогосподарської продукції належного обсягу та якості, забезпечення технологічного процесу виробництва, просування продукції на ринок, підвищення рівня

зайнятості шляхом розвитку трудомістких галузей сільського господарства.

Бібліографічний список: 1. Про схвалення концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки / Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 року № 664-р // [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://search.ligazakon.ua>. 2. Махортов Ю.О. Сучасний стан і перспективи розвитку фермерства в Україні / Ю.О. Махортов // Вісник аграрної науки. – 2013. – № 6. – С. 73-76. 3. Статистичний збірник «Сільське господарство України за 2017 рік» [Електронний ресурс]. – Київ: Державна служба статистики України, 2018. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/> 4. Про державну підтримку сільського господарства України/Закон України (Із змінами і доповненнями від 20 грудня 2016 року № 1791-VIII) [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://search.ligazakon.ua>. 5. Про фермерське господарство / Закон України від 19.06.2003. – № 973–IV (із змінами і доповненнями від 31 березня 2016 року N 1067-VIII) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua> 6. Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві// Закон України/ [Електронний ресурс] //Режим доступу :<http://search.ligazakon.ua>. 7. Порядок та умови проведення конкурсу для надання фінансової підтримки фермерським господарствам / [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://search.ligazakon.ua>.

В.А. Худавердиева, В.В. Мерчанский Современное состояние и перспективы развития фермерских хозяйств в Украине. В статье определены главные аспекты развития фермерских хозяйств Украины согласно одобренной Правительством Концепции развития фермерских хозяйств и сельскохозяйственной кооперации на 2018-2020 годы. Документ разработан и принят для создания необходимых организационных, правовых и финансовых предпосылок для развития фермерских хозяйств и сельскохозяйственных кооперативов, улучшения материально-финансового положения сельского населения.

Ключевые слова: аграрный сектор экономики, фермерские хозяйства, государственная поддержка, сельскохозяйственная кооперация.

V.A. Khudaverdieva, V.V. Merchansky. Modern state and perspectives of farm development in Ukraine. The main aspects of the development of farms in Ukraine in accordance with the Conception of the development of farms and agricultural cooperation for 2018-2020 adopted by

the government have been given in the article. The document has been worked out and adopted to create the necessary organizational, lawful and financial preconditions to develop farms and agricultural cooperatives, to improve the material and financial condition of the rural population.

The aim of the Conception is to create the necessary organizational, lawful and financial preconditions to develop farms and agricultural cooperatives, to improve the material and financial condition of the rural population by: giving the support to the farms; the creation of new workplaces in the country by stimulating the agricultural cooperation; the rural economy diversification; the creation of the preconditions to grant credits to the farms by the affordable interest rates; the increase in the level of real incomes of the rural population from the leasing of the arable and pasture land.

The main reasons that hamper the development of the farms are: the lack of the coherent, consistent state policy aimed at the support of the farms; the low level of rural economy diversification that leads to the migration of rural youth, high level of unemployment and low incomes of the rural population, the destruction of the social and engineering infrastructure; the low profitability and competitiveness of farms in the market of agricultural products; low level of the technical and technological support; the insufficient role in the processes of reforming of the agricultural sector of the economy to create and develop of agricultural cooperation.

Thus, the support of the farms through the development of agricultural cooperation in order to increase the efficiency of their economic activity, the formation of the parties of the agricultural products of the proper volume and quality, ensuring the technological process of production, the promotion of the products to the market, the increase in the level of employment by the development of labor – intensive sectors of agriculture should be the priority of the state agricultural policy.

Key words: agricultural sector of the economy, farmers' enterprise/farm/, state support, agricultural cooperation, stability of the development.

Стаття надійшла до редакції: 18.10.2018 р.